

teoretiske byggverk. Jeg kan ikke skjønne annet enn at Fauerholdt Jensens rekonstruksjon av de gamle norske vektsystemene faller i grus.

Svakheten ved Fauerholdt Jensens forskningsarbeide ligger først og fremst i forfatterens manglende bruk av kilder og empirisk materiale og dernest i fraværet av den metodologiske refleksjon som er uomgjengelig nødvendig når man begir seg inn i det paleometrologiske villniss. Den empiriske realitet som møter enhver som arbeider med eldre norsk økonomisk historie, lokalhistorie eller eldre tiders verdiforhold, gjenspeiles særlig godt i den ellers så oversiktlige Skattematrikelen 1647. Her opereres det med ikke mindre enn ca. 27 skyldspecies som ble taksert med godt og vel 28 enheter i minst 76 kombinasjoner. Forholdene var ikke mindre innfløkte et par hundre år tidligere og alle som har arbeidet med eldre norske verdiforhold, mål og vektor, finner fort ut at til tross for Steinnes' opp-

rydningsarbeide, gjenstår ennå mange uløste problemer. Det er derfor med beklagelse at jeg konstaterer at Fauerholdt Jensens utvilsomt energiske innsats i realiteten genererer mer støy enn informasjon på dette område.

Anmelderen i Heimen nr. 2/1990 har således full dekning for sin kritikk av «Mål, Vægt og Landskyld i Norge fra 1270 til 1683». I realiteten er det grunnlag for å felle en langt hardere dom over boken enn hva anmelderen gjør. Fauerholdt Jensen burde derfor prise seg lykkelig over at arkivar Weidling, som antydnet, har vært elskverdig nok til å avstå fra å lese den bok han, det til tross, har maktet å gi en så vidt treffende karakteristikk av.

Geirr I. Leistad
Patentingeniør
Adr.: Jongstubbena 19
1300 Sandvika

Lokalhistorisk Forlag:

- utgir lokallitteratur fra hele landet
- forhandler i kommisjon alle typer lokallitteratur, kulturhistorie og historisk litteratur
- har egen avdeling for bruktbøker
- kjøper restopplag

Lokalhistorisk Forlag, Postboks 25, 2314 Espa. Telefon (065) 80213.

**LOKALHISTORISK
FORLAG**

- TAR VARE PÅ RØTTENE DINE

Heimen . Lokalhistorisk Tidsskrift 1/1991.

Bokmeldinger

BYHISTORIE/OKKUPASJONS- HISTORIE

Ivar Roset: Sarpsborg 1939-1945. Okkupasjonstiden. Sarpsborg, 1990. 468 sider.

«Det var ikke noe spesielt ved Sarpsborg i okkupasjonsårene. Det var her som de fleste andre steder: folk gikk til sin jobb, strevde for maten, forbannet tyskerne, håpet på de allierte, frøs ut nazistene og holdt - stort sett - motstandsfronten». Dette er forfatterens sammenfatning av byhistorien i disse årene. Han reserverer seg likevel litt mot denne allminneliggjøringen i forordet: «tiden var i seg selv så spesiell at selv det vanligste sted ble uvanlig». Krig og okkupasjon hadde også i Sarpsborg dramatik og sin egen nerve.

Det er fortjenestefullt at Sarpsborg kommune har vært villig til å prioritere okkupasjonsårene med et bredt anlagt bind. I de aller fleste by- og bygdehistoriene er denne tida blitt behandlet temmelig overfladisk, med hovedvekt på krigsmånedene og en lett heroiserende fremstilling av lokal motstandsvirksomhet. Sjelden har forfatterne løftet blikket ut over lokalområdet.

Ivar Rosets byhistorie skiller seg på flere måter fordelaktig ut. Både den løpende teksten og fotnotene vitner om at Roset er godt orientert om nyere norsk okkupasjonsforskning. Få temaer er utelatt. Hverdagsliv og næringsliv har fått en ganske allsidig behandling. Roset har kikket inn bak mørklagte vinduer og oppdaget et rikt og variert kultur- og organisasjonsliv, med dype nasjonale og opposisjonelle understrømninger. Den sivile og militære motstandskampen har nok også her fått hovedplassen, men stort sett uten forgylning og uten å underslå et betydelig innslag av uanfalsenhet og sameksistens med de lokale okkupasjonsmyndighetene. Den andre siden - tyskerne og Nasjonal Samling - er ikke feiet under teppet, latterliggjort eller endimensjonalt påført djeveltrekk. Det kyndige, og man kan vel si moderne grep på okkupasjonstiden, vises også ved at han maktet å sette byen inn i en større sammenheng - ved naturlige refe-

ranser til sammenliknbare forhold andre steder i Østfold og til hva som skjedde på den nasjonale og internasjonale scene. Noen steder blir det egentlig for mye allmennhistorie.

Resultatet er blitt et solid faglig verk om okkupasjonsårene, og stoffet er formidlet med sikkert pedagogisk og språklig grep. Illustrasjonsmaterialet er forholdsvis rikholdig og allsidig, riktignok med hovedvekt av relativt tradisjonelle personbilder og trauste billedtekster. Her kunne det ha vært utvist noe større oppfinnsomhet. Et utførlig kilde- og noteapparat samt et pålitelig personregister har bidratt til å øke den faglige nytteverdien.

Den historieinteresserte Sarpsborg-patriot fra den eldre generasjonen har mye å glede seg over og minnes i boken. For unge og middelaldrende representerer verket i mangt og meget en innføring i en for de fleste relativt ukjent historie. Faghistorikerens krav og forventninger til et lokalhistorisk verk er ikke alltid de samme som lokalmiljøets. Historikeren vil granske oppbygging, innhold og handverk - og ikke minst spørre seg hva slags nye eller interessante opplysninger og perspektiver om krigs- og okkupasjonstiden man kan finne innenfor en voluminøs byhistorie.

Etter anmelderens oppfatning har Roset klart å tilfredsstille de ulike lesergrupper. Historikere kan finne ettersøkte faglige gullkorn, om enn vel ikke av oppsiktsvekkende antall og størrelse. Mest nyskapende er behandlingen av lokalpressen, kulturlivet og NS. Fremheves bør også Rosets mange poengterte formuleringer og hans evne til å finne fram til interessante intervjuobjekter, illustrerende historier, dikt og sitater. Et eksempel er beretningen om at A/S Borregaard med god effekt bestakk riksmarskalk Hermann Göring for den nette sum av 200000 riksmark (s. 356).

Rosets innledningskapittel om Sarpsborg i verdenskrigens første måneder gir en fin opp- tatt til krigs- og okkupasjonsårene. Det nye trekk er forfatterens grundige dokumentasjon av omfattende sivil beredskap for krig - Sarpsborg var en viktig handels- og industriby med store bedrifter og kraftverk - og at kvinnene var særlig opptatt av disse dystre tiltak: til-

101061

fluktsrom, brannberedskap, sanitet, varslingstjeneste og evakuering. Den frivillige militær-opplæringen fikk større oppslutning i Sarpsborg enn noe annet sted i fylket, og kvinneorganisasjoner av ulik politisk farge strikket luer og votter – pekefingeren uten tupp – til finske soldater. I denne forstand kom det overraskende tyske angrepet ikke til en uforberedt by. Den militære beredskapen var derimot elendig i Sarpsborg – som i Østfold fylke – uten luftvernskytts og med lagrer av til dels ubrukelige våpen. Med bakgrunn i en forvirret mobilisering og en svak og improvisert motstand var den tyske besettelsen av Østfold-byene gjort på et par døgn.

Både lokale arbeiderledere og arbeidsgivere, med generaldirektør Arne Meidell i A/S Borregaard i spissen, var raskt ute med appeller om «ro og besindighet». Arbeidet sommeren 1940 med å bygge den store tyskerleiren i Tune ble møtt med begeistring og en konstant strøm av frivillige. Tilpasningen gikk også i Sarpsborg langt og med få motforestillinger de første krigsmånedene. Et bemerkelsesverdig unntak var redaktør og senere statsråd Nils Hønsvald i Sarpsborg Arbeiderblad. Tidlig og modig søkte han å trekke nasjonale grenser – med hans snarlige avskjed og pionervirksomhet i den illegale pressen som følge.

Rosets bruk av aviser som kilde og hans fylldige omtale av Sarpsborgs pressehistorie i okkupasjonsårene fortjener oppmerksomhet og honnør. Forfatteren har funnet usedvanlig mye godt historisk råstoff både i og mellom linjene. Den tyske kontrollen med avisene utelukket ikke helt lokale variasjoner – etter redaktørers og journalisters temperament og evne. Også NS' hovedorgan i Østfold er et studium verd, viser Rosets balanserte fremstilling. Blant annet på basis av denne kilden går han nærmere inn på partiets interne liv og ideologi, om kampen mot de «immüne» og «engelsksyke», samt NS-medlemmers opplevelse av økende isolering og trakassering.

Enkelte pressefolk kjempet altså mot nyordningen, andre bautet seg en tid gjennom sensuren så godt de kunne – inntil Sarpsborg i januar 1943 satt igjen med bare en lokalavis: NS' hovedorgan i Østfold, Sarpsborg Dagblad, før kalt «Den nye tid», fikk nå et stort opplag; en avis måtte folk ha. Avisen fikk de-

rimot store vansker med å skaffe seg avisbud, og dens høygermanske ble oversett og effektivt motvirket av illegale aviser, redigert lokalt eller distribuert fra Oslo-området. Av de ca. 260 personer fra Sarpsborg som i korte eller lengre tid satt i fengsel, ble ca. 50 arrestert på grunn av befating med illegale aviser, kan Roset opplyse. Dette viser betydningen begge parter lokalt tilla kampen om opinionen.

Både tyskernes og Nasjonal Samlings virksomhet i Sarpsborg vies betydelig plass. Når det gjelder Wehrmacht, fremhever også Roset soldatene «ro og disiplin», og at ikke få kvinner og menn fratrukket åpenlyst med fienden. NS stod svakt i byen før 1940. Under okkupasjonen var oppslutningen om partiet temmelig likt landsgjennomsnittet. Mange av de om lag 300 medlemmer ble revet med av slekt og miljø, dokumenterer forfatteren. Av og til fulgte hushjelpen med.

Sarpsborg hadde historisk sus omkring seg og ble NS-sentrum i Østfold, som Olav den Helliges gamle by. En tid var Gard Holtskog, Jonas Lies beryktede følgesvenn, politimester i Sarpsborg. Roset gir livgivende detaljer om nasjonalt svermeri. NS-huset ble omdøpt til «Olavs Hall» og utpekt som kommandoplass for «Aust-Viken». Vidkun Quisling samlet partifeller fra fjern og nær til stevne på Borgartinget i 1942 og 1943 – for å knytte det gamle og nye Norge sammen. Riktignok med dissosians i feiringen. Sarpsborg Guttemusikk, som skulle kaste glans over dagen i 1942 med musikk, møtte med 5 medlemmer.

Lokalt ble frimurerlosjen, Rotary, partiene og sist speiderbevegelsen oppløst og forbudt. Lokketonene ble naturlig nok særlig rettet mot de store folkegruppene – bønder og industriarbeidere. Få falt for propagandabølgen. I byen stod ledende arbeidsgivere og arbeidere sammen mot NS-styret, riktignok med en liten reservasjon for generaldirektør Meidells utstrakte diplomati overfor okkupasjonsmyndighetene (s. 358). Handelsstanden holdt rimelig bra stand, mens det innenfor politiet var ulike fraksjoner og større svikt. Skole og kirke var her som ellers i landet i første frontlinje i den sivile motstandskampen, men 7 (10%) av byens lærere gikk tross alt inn i lærersambandet. Roset gir andre og tydelige

eksempler på at den lokale oppslutningen om motstandsparoler kunne være begrenset. Det var stort fremtøpe både til den nasjonale arbeidstjeneste i 1943 og til borgervakten, og blokaden av AT og arbeidsregistreringen i 1944 var ikke effektiv. Nyordningen av kommunen gled rolig gjennom her som så mange andre steder.

Rosets fremstilling av fremveksten av lokale motstandsgrupper og motstandsformer bekrefter nasjonale hovedmønstre. De første famlende forsøk på å organisere illegal militær virksomhet i Sarpsborg startet høsten 1940 med utgangspunkt i arbeideridretten. Rekrutteringen gikk gjennom kjennskap og vennskap. Ved siden av øvelser utgav de tidlige gruppene illegale aviser og organiserte flyktningeruter til Sverige, en farlig sammenblanding av oppgaver som Gestapo i flere tilfeller effektivt utnyttet til å rulle opp deler av organisasjonen. Så mange var ikke med i motstandsarbeidet i begynnelsen. Roset stiller seg sterkt skeptisk til de «påfallende» høye tallopp-gaver som senere ble rapportert (s. 113). Det viktigste frontavsnittet for motstandsfolk i Sarpsborg og i fylket for øvrig var flyktnings-transporten til Sverige, til dels også etterretningstjenesten. Ikke minst jernbanefolk gjorde en stor innsats på begge felter, i tett samarbeid med svenske kolleger. Påfallende er imidlertid bokens taushet om kommunistenes virksomhet i distriktet; i det minste krever det en forklaring når partiet ved valget i 1945 var blitt det nest største.

Folk flest var mer opptatt av klesmangel og matauk enn av motstand. Hager, plener, friområder og ubrukte tomter ble pløyd opp. Ingen forening fikk større spalteplass i lokalavisene enn Sarpsborg Omegn kaninavlforening og kaninutstillingene. Roset hevder, med avisinnlegg som kilde, at det kanskje var mer enn 2000 kaniner og 100 villagriser. Kråker, kalt Østfolddrypa, var verre å få solgt. De var for seige, uttalte slaktermesteren. Mange av byens bedrifter, ikke minst Borregaard, dyrket poteter og drev en svær matforsyning for sine ansatte: 135 tonn poteter, 325 tonn kålrot, 125 tonn sild, 1185 tonn annen fisk, 75 tonn tran gav et viktig kosttilskudd. Ulike kvinneorganisasjoner gjorde i trange tider en stor innsats for folkehelsen. Helstilstanden blant folk var

Helso →
da også forbausende god, kan forfatteren konstatere etter gjennomgang av lokale statistikker og rapporter. Kanskje kom Sarpsborg spesielt godt fra det sammenliknet med mange andre industribyer fordi byen hadde et rikt jordbruksomland, næringslivet tjente gode penger og det var flust med tyskerarbeid? Mer prekær var boligmangelen, ikke minst etter at evakuerte fra Finnmark ble plassert rundt i byen. Akkurat dette flyktningeproblemet slipper forfatteren merkelig lett. Hvordan behandlet egentlig Sarpsborgs myndigheter og befolkning sine ulykkelige landsmenn nordfra?

På et par andre områder var det iallfall så som så med solidariteten. Kampen for tilværelsen fristet svake sjeler, påpeker Roset. Han viser blant annet til tyverier som florerte i byen, køsniking, griskhet ved disken og at en del også i dette distriktet lot seg friste til å utnytte landsmenn temmelig grovt på svartebørsen.

Når hverdagen ble gråere, søkte folk glede i andre verdier, beretter Roset. Selskapseligheten økte og tok andre former – offentlig dans var forbudt fra 14. mars 1942. Folk søkte til kirken og Folkeakademiets foredragsserier. Til tross for lange lister over forbudt lesning ble bokutlåne under krigen mer enn fordoblet ved Sarpsborg bibliotek. Etterspørselen etter gramfonplater eksploderte. Revyer og konserter samlet fulle hus, i tillegg kom de mange huskonsertene. Roset gir mange eksempler på at kulturbloomstringen var et viktig frontavsnitt i holdningskampen. Parolene om kinostreik falt derimot på steingrunn i Sarpsborg som i de fleste andre byer.

Avslutningsvis er det selvfølgelig mulig å etterlyse enkelte temaer og problemstillinger også i denne brede fremstillingen. Hvordan opplevet for eksempel barn, ungdom og eldre krigstiden i Sarpsborg? Hva slags spesielle minner har tyske soldater og offiserer fra stasjonering i byen og det nære omland? Ble sosiale og politiske skiller entydig revet ned og mindre? Hvilke grupper kom best gjennom krigen? En del glimt og svar gis, men ikke tilstrekkelig utførlig og samlendende. Noen vesentlig innvending kan dette likevel ikke bli mot en bred, velskrevet og velstøpt byhistorie. Som helhet betraktet plasserer dette lokalhis-